

HANEFİLİK VE MÂTURÎDİLİĞİN BEKTAŞİLİK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Prof.Dr. Mehmet ATALAN¹

Giriş

Bektaşilik, tarihsel süreç içerisinde yalnızca tasavvufi bir yol veya tarikat olarak değil, aynı zamanda kendine özgü dinî dil, sembolizm ve pratikler geliştirmiş bir inanç ve kültür alanı olarak dikkat çekmektedir. Bu yapıyı doğru anlayabilmek için, Bektaşiliği şekillendiren metinlerin ve bu metinlerde yansımaları bulan itikadî, fikhî ve tasavvufî unsurların dikkatle incelenmesi gerekmektedir. Zira Makâlâtlar, Vilâyetnâmeler, Erkânâmeler, Gülbanklar, Nefesler, Fakrânâmeler ve Fütüvvetnâmeler gibi metinler, yalnızca tarikat adabı ve ahlâkını öğretmekle kalmamakta; aynı zamanda Bektaşiliğin beslendiği dinî ve mezhebî zemine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Bu metinler doğrudan birer kelâm veya fıkıh kitabı niteliği taşımamakla birlikte, içeriklerinde yer alan inanç ve ibadet tasavvurları üzerinden hangi itikadî ve amelî geleneklerden etkilendikleri belirlenebilmektedir. Bu çerçevede Bektaşilikte, özellikle Sünnî unsurlar dikkate alındığında, belirgin biçimde **Hanefî-Mâturîdî** karakter taşıyan bir din anlayışının varlığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle Bektaşilikte yer alan birçok temel inanç ve ibadet anlayışı, Hanefilik ve Mâturîdîliğin oluşturduğu geniş dinî havza içinde anlam kazanmaktadır.

Bektaşilik, Kur'an ve sünnet merkezli asgarî müşterekleri esas alan, İslam'ın temel inançlarını benimseyen ve bunları tasavvufî bir yorumla yeniden anlamlandıran bir yapı arz etmektedir. Bu yapıda ulûhiyet, nübüvvet ve ahiret inancı merkezi bir yer tutmakta; Hz. Peygamber sevgisi ve Hz. Ali'ye yönelik derin muhabbet, İslamî çerçeve içerisinde anlamlandırılmaktadır. Özellikle akla verilen önem, iman-amel ayrımı, korku ile ümit arasında bir mümin tasavvuru, din-şeriat ayrımı ve bazı ibadetlerin ele alınış biçimi gibi hususlar, Bektaşilik üzerindeki Mâturîdî ve Hanefî etkilerin en açık göstergeleri arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada, Bektaşiliğin yazılı kaynakları esas alınarak Hanefilik ve Mâturîdîliğin Bektaşî düşüncesi üzerindeki etkileri, önce itikadî, ardından amelî-fikhî düzlemde ele alınacaktır. Böylece Bektaşiliğin mezhepler üstü yahut tamamen müstakil

¹ Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri İslam Mezhepleri Tarihi Öğretim Üyesi

bir dinî yapı değil; aksine Anadolu'da şekillenen tasavvufî dil içerisinde Hanefî-Mâturîdî mirası güçlü biçimde taşıyan bir gelenek olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. Bektaşîliğin Dinî ve Mezhebî Arka Planı

Bektaşî metinleri incelendiğinde, bu geleneğin yalnızca mistik ve ahlâkî bir söylem üretmediği, aynı zamanda İslam'ın temel inanç ve ibadet esaslarını da kendi terminolojisi içinde yeniden yorumladığı görülmektedir. Bu metinlerde ulûhiyet, nübüvvet ve ahiret inancı açık biçimde yer almakta; Allah, peygamber, kitap, melek, kader ve ahiret gibi klasik iman unsurları benimsenmektedir. Bu durum, Bektaşîliğin kendisini İslam dairesi içinde konumlandığını açıkça göstermektedir.

Ancak Bektaşîliğin özgünlüğü, bu temel İslamî çerçeveyi tasavvufî ve irfanî bir dil içerisinde yeniden ifade etmesinde yatmaktadır. Bu nedenle Bektaşîlikte yer alan mezhebî unsurlar, doğrudan mezhep aidiyeti biçiminde değil; daha çok yorum, vurgu ve pratik tercihler düzeyinde görünür hâle gelmektedir. Özellikle Anadolu'ya taşınan tasavvufî geleneklerin önemli bir kısmının Orta Asya kaynaklı oluşu, Bektaşîliğin beslendiği dinî havzanın Hanefî-Mâturîdî çevreyle yakın ilişkisini açıklamaktadır.

Bu bağlamda Bektaşîlikteki Sünnî unsurların, genel bir Sünnîlikten ziyade **Hanefî-Mâturîdî bir din anlayışı** çerçevesinde şekillendiği söylenebilir. Akla verilen önem, imanın tanımı, iman-amel ilişkisi, tekvin sıfatı, Allah'ın görülmesi, şefaât, kader anlayışı, din-şeriat ayrımı ve ibadetlerin uygulanış biçimi bu etkileşimin başlıca alanlarını oluşturmaktadır.

2. İtikadî Düzeyde Mâturîdî Etki

2.1. İman Anlayışı ve Amentü Formülasyonu

Bektaşîlikte iman anlayışı, Hanefî-Mâturîdî etkinin en açık görüldüğü alanlardan biridir. Ebû Hanîfe'ye göre iman, **kalp ile tasdik ve dil ile ikrardan** ibarettir; amel imanının bir parçası değildir. Mâturîdî de bu anlayışı sürdürmüş, imanın özünü kalbî tasdik olarak kabul etmiş, dil ile ikrarı ise dünyevî hükümlerin uygulanması açısından gerekli görmüştür. Bu yaklaşım, Bektaşî metinlerinde açık biçimde yansımaktadır.

Hacı Bektaş Velî'ye nispet edilen metinlerde iman, dil ve gönül birlikteliği içinde tanımlanır. Kalp ile tasdik edilmeyen bir sözlü ikrarın kişiyi gerçek anlamda mümin kılmayacağı, buna karşılık kalbî yönelişin imanın özü olduğu vurgulanır. Bu bakımdan Bektaşîlikte iman, yalnızca dış görünüme dayalı bir aidiyet değil; içsel, bilinçli ve sahih bir kabulleniş olarak anlaşılmaktadır.

Ayrıca Bektaşî metinlerinde imanın altı şartı klasik amentü formülasyonu çerçevesinde sıralanmakta; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret

gününe ve kaza-kadere iman esas kabul edilmektedir. Bu tasnif, doğrudan Hanefi-Mâturîdî itikad çizgisini yansıtmaktadır.

2.2. İman-Amel Ayrımı

Mâturîdîlikte ve Hanefilikte olduğu gibi Bektaşîlikte de amel, imanın özü değil, onun gereği olarak görülmektedir. Büyük günah işleyen kimsenin imandan çıkmayacağı, ancak günahkâr veya fasık mümin sayılacağı anlayışı, Bektaşî metinlerinde de karşılık bulmaktadır.

Hacı Bektaş Velî'nin eserlerinde ibadetlerin önemine büyük vurgu yapılmakla birlikte, ibadetlerin imanın yerine geçmediği açıktır. Gerçek iman olmadan yapılan amelin yeterli olmayacağı, buna karşılık sahih iman sahibi bir kimsenin amelde eksikliği olsa bile bütünüyle küfürle nitelenemeyeceği fikri, Hanefi-Mâturîdî çizginin Bektaşîlikteki yansımasıdır. Böylece Bektaşîlik, Haricî tarzı tekfirci bir dil yerine, daha mutedil ve kapsayıcı bir iman anlayışı ortaya koymaktadır.

2.3. Korku ve Ümit Arasında Mümin Tasavvuru

Mâturîdî gelenekte müminin ne bütünüyle ümitsizlik içinde ne de mutlak güven içinde yaşaması; daima **havf ve reca** arasında bir denge kurması gerektiği kabul edilir. Bektaşî metinlerinde de bu anlayışın izleri açıkça görülmektedir. Mümin, Allah'ın azabından korkmalı; ancak onun rahmetinden de ümit kesmemelidir. Bu denge, sadece teolojik değil, aynı zamanda ahlâkî ve ruhsal bir tavır olarak sunulmaktadır.

2.4. Akla Verilen Değer

Bektaşîlikte akla verilen merkezi rol, Mâturîdî etkinin en belirgin göstergelerinden biridir. Mâturîdî, hakiki imanın bilgi ve istidlâl temelinde gerçekleşmesi gerektiğini, taklidî imanın zayıf ve sorunlu olduğunu ileri sürmüştür. Hacı Bektaş Velî'nin “iman akıl üzeredir” biçiminde özetlenebilecek yaklaşımı da aynı doğrultudadır.

Bektaşî metinlerinde akıl, insanın iç dünyasını düzenleyen ve imana rehberlik eden temel unsur olarak sunulur. İmanın şüpheden arındırılması, hakikatin anlaşılması ve ahlâkî davranışların temellendirilmesi aklın işlevleri arasında görülmektedir. Bu nedenle Bektaşîlik, yalnızca duygusal veya sezgisel bir din anlayışı geliştirmemiş; imanı akıl, bilgi ve idrak ile desteklenmesi gereken bir hakikat olarak değerlendirmiştir.

2.5. Tekvin Sıfatı ve Kelâmî Yaklaşım

Mâturîdîliği Eş'arîlikten ayıran en önemli meselelerden biri, **tekvin sıfatıdır**. Mâturîdîlere göre tekvin, Allah'ın ezelî sıfatlarından biridir. Bektaşî metinlerinde Allah'ın sıfatları zikredilirken tekvin sıfatına da yer verilmesi, Mâturîdî tesirin güçlü bir

göstergesidir. Bu, sadece genel bir Sünnî etkiden değil, daha belirgin biçimde Mâturîdî kelâmî çerçeveden beslenildiğini göstermektedir.

2.6. Şefaât, Mucize, Ahiret ve Rû'yetullah

Bektaşî metinlerinde peygamber sevgisi, mucize, şefaât, ahiret, cennet, cehennem ve Allah'ın ahirette görülmesi gibi konular da Mâturîdî-Hanefî çizgiye uygun biçimde ele alınmaktadır. Hz. Peygamber'in şefaatinin hak olduğu, mucizelerinin gerçekliği, ahiret hayatının kesinliği ve müminlerin ahirette Allah'ı görebileceği inancı, klasik Sünnî-Mâturîdî öğretisiyle örtüşmektedir.

2.7. Din-Şeriat Ayrımı

Mâturîdî düşüncede din ile şeriat arasında yapılan ayırım, Bektaşîlikte de önemli bir yer tutmaktadır. Buna göre din, bütün peygamberlerin ortak olarak getirdiği değişmez tevhid esaslarını; şeriat ise peygamberlere göre farklılaşabilen amelî hükümleri ifade eder. Bektaşî metinlerinde de bu ayırımın izleri görülmekte, dinin özünün bir olduğu, buna karşılık şeriatların tarihsel ve toplumsal şartlara göre farklılık gösterebildiği kabul edilmektedir. Bu yaklaşım, Bektaşîliğin din anlayışının sadece mistik değil, aynı zamanda teorik bir çerçeveye sahip olduğunu göstermektedir.

3. Amelî ve Fıkhî Düzeyde Hanefî Etki

3.1. Genel Çerçeve

Bektaşîliğin itikadî sahada Mâturîdîlikten, amelî sahada ise büyük ölçüde Hanefîlikten etkilendiği anlaşılmaktadır. Özellikle ibadetlerin tasnifi, farz-vacip ayrımı, namaz vakitleri, abdestin farzları, vitir namazının hükmü ve cuma-bayram-cenaze namazlarının hükümleri gibi ayrıntılar, Hanefî fikhının etkisini açıkça ortaya koymaktadır.

3.2. Abdest ve Taharet

Bektaşî metinlerinde abdestin farzlarının dört olarak sunulması ve başın dörtte birinin mesh edilmesi gerektiğinin belirtilmesi, doğrudan Hanefî fikhının izlerini taşımaktadır. Ayrıca çıplak ayağa mesh yerine ayağın yıkanmasının esas alınması da Hanefî uygulamaya uygun düşmektedir.

3.3. Namaz

Namaz konusu, Bektaşî metinlerinde en ayrıntılı biçimde işlenen ibadetlerden biridir. Namazın beş vakit oluşu, vakitlerin taksimi, rekât sayıları, cuma namazının şartları, imam-cemaat ilişkisi ve bazı namazların hükümleri bakımından Hanefî çizginin açık bir hâkimiyeti görülmektedir.

Özellikle vitir namazının **vacip** kabul edilmesi, cuma namazı için belli sayıda cemaat şartının aranması, bayram namazlarının vacip kabul edilmesi ve cenaze namazının işlenişi Hanefî fıkıh ile uyum içindedir. Bektaşîlikte namaz ibadetinin yalnızca sembolik değil, amelî ayrıntılarıyla ele alınmış olması, bu yapının İslamî ibadet hayatını güçlü biçimde sahiplendiğini göstermektedir.

3.4. Oruç, Zekât ve Hac

Bektaşî metinlerinde oruç, zekât ve hac da İslam'ın temel yükümlülükleri arasında sayılmıştır. Oruç, zekât ve hac ibadetlerinin farziyetine dair açıklamalar, Hanefî ilmihal geleneğiyle büyük ölçüde paralellik göstermektedir. Özellikle haccın menâsikine ve zekâtın dinî yükümlülük oluşuna yapılan vurgular, Bektaşîliğin ibadet hayatını bâtinî yorumlarla tümenden dönüştürmediğini; aksine büyük ölçüde Sünnî-Hanefî pratik çerçevede içinde sürdürdüğünü göstermektedir.

4. Bektaşîlikte Hanefî-Mâturîdî Etkinin Mahiyeti

Bektaşîlikte görülen Hanefî-Mâturîdî etkiler, bu geleneğin doğrudan bir mezhep olarak teşekkül ettiğini göstermez. Çünkü Bektaşîlik esas itibarıyla bir tarikat ve tasavvufî yorum alanıdır. Ancak bu tasavvufî yapı, geliştiği coğrafyanın ve beslendiği kültür havzasının din anlayışını güçlü biçimde taşımaktadır. Bu nedenle Bektaşîliğin mezhep üstü yahut bütünüyle bağımsız bir inanç sistemi olduğu iddiası, kendi yazılı kaynaklarının dikkatli incelenmesi karşısında zayıf kalmaktadır.

Özellikle Anadolu ve Rumeli'de şekillenen Bektaşîlik, İslam'ın temel inanç ve ibadet esaslarını büyük ölçüde Hanefî-Mâturîdî yorum üzerinden devralmış; buna tasavvufî sembolizm, Hz. Ali sevgisi, velayet vurgusu ve irfan dili eklenmiştir. Dolayısıyla Bektaşîlik, İslam dışı veya tümüyle heterodoks bir yapıdan ziyade, İslam içi bir tasavvufî gelenek olarak değerlendirilmelidir. Onun özgünlüğü, Hanefî-Mâturîdî çekirdeği inkâr etmesinde değil; bu çekirdeği tasavvufî ve kültürel unsurlarla yeniden işlemede aranmalıdır.

Sonuç

Bektaşîlik üzerine yapılan değerlendirmeler, çoğu zaman bu geleneğin tasavvufî, folklorik veya mezhepler üstü yönü üzerinde yoğunlaşmış; ancak onun yazılı kaynaklarında açık biçimde görülebilen Hanefî-Mâturîdî arka plan yeterince dikkate alınmamıştır. Oysa Bektaşî metinleri dikkatle incelendiğinde, bu yapının hem itikadî hem de amelî düzeyde Hanefîlik ve Mâturîdîlikten önemli ölçüde etkilendiği görülmektedir.

İtikadî bakımdan akla verilen önem, imanın kalp ile tasdik esasına dayandırılması, iman-amel ayrımı, büyük günah işleyenin tekfir edilmemesi, havf ve reca dengesi, tekvin

sıfatının kabulü, Allah'ın görülmesi, şefaât, mucize ve din-şeriat ayrımı gibi hususlar Bektaşîlikte Mâturîdî tesirin belirgin örnekleridir. Amelî ve fikhî düzeyde ise abdestin farzları, namazın ele alınışı, vitir namazının vacip kabul edilmesi, cuma, bayram ve cenaze namazlarının hükümleri ile oruç, zekât ve hac ibadetlerine dair açıklamalar Hanefî geleneğin güçlü yansımalarını göstermektedir.

Bu çerçevede Bektaşîlik, kendi yazılı kaynakları esas alındığında, İslam'ın temel esaslarını merkeze alan ve bunları tasavvufî bir yorumla şekillendiren bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Bektaşîliğin tamamen bağımsız bir mezhep yahut saf biçimde mezhepler üstü bir yapı olduğu söylenemez. Aksine o, özellikle Anadolu'daki dinî-kültürel oluşumlar içinde Hanefî-Mâturîdî havzadan beslenen, fakat bunu tasavvufî ve irfanî unsurlarla yeniden yoğuran özgün bir yorum geleneğidir. Bu nedenle Bektaşîliğin doğru anlaşılması, onu hem İslam içi kökleriyle hem de tarihsel olarak temas ettiği kültürel ve tasavvufî unsurlarla birlikte ele almayı zorunlu kılmaktadır.